

**Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 2 "İlm-i Servet Veyahud İlm-i İktisat",
Akyiğitzade Musa, Dergâh Yayınları, İstanbul**

Derviş Tuğrul KOYUNCU*

Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 2 "*İlm-i Servet Veyahud İlm-i İktisat*" isimli kitap Dergâh Yayınları tarafından Musa Akyiğitzade'nin "*İktisad yahud İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himayedir*" ile "*İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat*" kitaplarının transkripsiyonudur. Kitabın giriş kısmında Musa Akyiğitzade'nin hayatı ve İktisadi düşüncesine dair bilgiler verilmiştir. "*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicili Ahval Defteri*" nin Akyiğitzade kısmı transkripte edilerek biyografisine dair bilgiler verilmiştir. Ayrıca Akyiğitzade ile ilgili yapılmış akademik çalışmalardan ve Sicili Ahval kullanılarak kısa bir biyografi yazılmıştır. Yine kitabın giriş kısmında Akyiğitzade'nin iktisat kitaplarının yazımına dair bilgiler verilerek, okuyucunun yazarın akademik bakışı hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmıştır.

Akyiğitzade, dönemin Osmanlı iktisatçılarından hem takip ettiği iktisat okulu hem de yöntem açısından ayrılmaktadır. Aynı zamanda, serbest ticaret yerine korumacılığı savunarak Osmanlı'da, modern iktisada ilk eleştiriye getiren Osmanlı iktisatçısı ve aydınıdır. Yazar Osmanlı iktisat düşüncesine heteredoks iktisat okuluna ait düşüncelerin girişini sağlamış, Alman Friedrich List ve onun Fransız takipçisi Pael Cauwes'in düşüncelerinden etkilenmiştir. Smith'in ve Say'in getirdiği liberal anlayışın Osmanlı için uygun model olmadığı eleştirisini eserlerinde yapmıştır. Metot olarak Klasik iktisatçıların tümdengelim yöntemi yerine, tümevarım yöntemini tercih ederek, tarihsel açıklama yöntemini benimsemiştir. Mekteb-i Mülkiye'deki İktisat hocası Sakızlı Ohannes olmasına rağmen liberal iktisat öğretisi dışında yayın takip etmesinin sebebi Rusça biliyor olmasıydı.

Akyiğitzade, "*İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat*" kitabını Harbiye'de girdiği iktisat dersleri için yazmıştır. Kitabında Merkantilistlerden ve Fیزیokratlara, Klasik iktisadın öncü ve takipçilerine kadar birçok düşünürden söz etmiştir. Ayrıca Alman tarihçi okulunun eski ve yeni temsilcilerine de yer vermiştir. Bunun yanında kitabında İslam kültür ve medeniyet tarihinin önemli düşünürleri olan Gazali, İbni-i Sina ve İbn-i

* Arş.Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F, İktisat Bölümü. dervistugrul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3800-0386

Batuta'nın eserlerinden alıntılar yapmıştır Eser, önsözünde besmeleyle ve Sultan II. Abdülhamid Han'a dua ile başlar. "*İlm-i Servet Hülasa-i Tarihîyesi*" başlığında eski Yunan, Mısır, Roma, Amerika'nın keşfi, Merkantilizm, Fیزیokrasi, O. Cromwell Kanunu, Sömürgecilik, İngiltere'deki esnaf kanunundan ve Sanayi Devriminden bahsetmiştir. Yine aynı kısımda A. Smith, D. Ricardo, T. R. Marthus, J.B. Say, J.S. Mill, C. Dunoyer, N.W. Senior gibi klasik iktisatçıların düşüncelerine de yer vermiştir. İlk kitabında olduğu gibi bu kitabında da serbest ticaretin tanımını yapmış ve bu tanımlı korumacılık ile karşılaştırıp, Rusya'daki gümrükleme sistemini anlatmıştır. Ahmet Mithat Efendi ve Ohannes Efendi gibi Osmanlı düşünürlerinin yanı sıra Alman Tarihçi okulundan Friedrich List, W. G. Friedrich Roscher, A. Waner, J. K. Rodbertus ve L. Brenta'nın iktisada dair düşüncelerine de atıfta bulunmuştur. "*İlm-i Servetin Tarifi*" kısmında İktisat ilminin tanımını maddi ihtiyaçların karşılanması amacıyla insanın çalışması şeklinde yapmıştır. Bu kısımda sanayi bilimi ile iktisat bilimi arasındaki farktan bahsetmiştir. Daha sonraki başlıkta "*İlm-i Servet Hakkında Efkârı Batıla*" iktisat hakkında yanlış bilinen bilgileri anlatmaya çalışmıştır. "*İhtiyacı Beşeriye*" kısmında ihtiyaçları maddi manevi ve ahlaki olarak sınıflandırmıştır. *Akyiğitzade "İstihsal-i Servet"* başlığında ise serveti, maddi ve manevi olarak tanımlamıştır. "*Terakkiyat-ı Medeniyette İlim mi Yoksa Sanatın mı Daha ziyade Dahli Olmuştur*" kısmında yazar ilmin medeniyetlerin aşama kaydetmesinde sanattan daha fazla katkısı olduğu savını savunmuştur. "*İstihsalin Vasıtaları*" kısmında üretim faktörlerini say-ı amel, vesait-i tabiye yahud arz ve sermaye olarak tanımlamış, üretim faktörlerinden "arz" ı müstakil olarak anlatmıştır. Sonraki başlıkta ise üretim faktörlerinden olan emeğin (Say-ı Amel) verimli olması için neler yapılması gerektiği konusunda çeşitli örnekler vermiştir. Yine "*Taksim-i Amal*" ile iş bölümünü anlatmıştır. "*İşlerin Terkibi*" kısmında ise Smith'in toplu işne örneği ile Say'ın oyun kâğıdı örneklerini vererek zaman ve emekten nasıl tasarruf edileceğini anlatmıştır. "*Taksim-i Meşagil-i A'Malin Mehaziri*" başlığında ise, iş bölümüne getirilen eleştirilerden bahsetmiştir. Bir sonraki kısımda ise üretim faktörlerinden olan "Sermaye"yi geyik ve öküz örneği ile anlatmış bu çerçevede paranın zaruri bir ihtiyacı karşılaması durumunda sermaye olamayacağını, ancak eldeki para ile servet sahibi olunduğu takdirde sermaye olacağını tanımlamıştır. "*Sermayenin Husulü*" mevzuunda ise sermayenin ancak ilim ve tasarrufla oluşacağını vurgulamıştır. "*Nazariyat-ı Mübadele*" kısmının "Fiyat" başlığında ise fiyatın, arz ve talebin kesiştiği noktada, piyasada oluştuğunu belirtmiştir. "*Meskûkât*" kısmında tarihsel olarak sırasıyla madeni paraları, sikke usulünden çift metalist sisteme ve kâğıt paraya geçişi anlatmıştır. Bu kısımda "*Kaimenin Kıymetten Düşmesi Misalleri*" ile "*Kaimenin Kıymetinin*

Tedennisine Karşı Çareler" isimli iki başlıkta da kâğıt paranın değerinde yaşanan kayıplara ve değer kaybının önlenmesine yönelik politika önerilerine yer vermiştir. "İtibar-i Mali" ve "Bankalar" kısmında çek, poliçe, tahvil gibi ödeme araçlarını tanıttıktan sonra bankacılığa dair bilgi vermiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu kitapta da "Ticareti Kendi Kendine Bırakmak ve Himaye Etmek Bahisleri" kısmında serbest ticaret ve himayecilikten bahsetmiştir. "Servetin Taksimi" ve "Amele Ücret"i başlıklarında ücretleri tanımlamıştır. Ücretlerdeki farklılaşma ve mülkiyet hakkını Smith ve Mill'in görüşleri doğrultusunda anlatmıştır. "Faiz" başlığında önce kârı sonra faizi tanımlayarak, üç farklı görüş çerçevesinde kârı değerlendirmiştir. Ardından faizin, sermayeyi kullanmak için sermaye sahibine ödenen miktar olduğun şeklinde tanımlayarak, Osmanlı ülkesindeki faiz oranlarının Avrupa'dan yüksek olduğunu belirtmiştir. "İşletici Karı" kısmında müteşebbisi anlatarak, müteşebbis sayısındaki artışın karlarda azalmalara neden olacağı yorumunu yapmıştır. "İrad- ı Arz" başlığında ise Ricardo'nun rant ve Malthus'un nüfus ile ilgili görüşlerini eleştirmiştir. Yeryüzünde hala verimli ovaların ekilmediği dolayısıyla nüfus artışından korkulmaması gerektiğini vurgulamıştır. "Büyük ve Küçük Sanat" kısmında küçük sanatta girişimcinin kendi işinde çalıştığı, büyük sanatta ise müteşebbisin idare işine baktığı, işçi çalıştırdığı ve hasılatının küçük sanata göre daha yüksek olduğunu ve ikisinin arasında orta sanatın olduğunu bunun bazı ülkelerde sermayeye göre kategorize edildiğini ifade etmiştir. Sonraki başlıkta ise mesleklerin tarihsel gelişimi ile batının esnaflıktan fabrikalaşma sürecine olan gelişiminden bahsetmiştir. "Memaliki Şahane'nin Ufak Sanat-ı İmalıyesi ile Siparişe Mahsus Küçük Sanatı" kısmında ise Osmanlı ülkesindeki küçük imalatçılardan ve bu imalatçıların vilayetlere göre nasıl uzmanlaştığı dair örneklerden bahsedilmiştir. Kitabın son başlığında ise döviz kuru hesaplamaları ve döviz kuru tablosu verilmiştir.

Akyiğitzade'nin İktisat alanındaki ilk eseri (1898) "İktisad yahud İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye" dir. Akyiğitzade bu kitabı ders kitabı olarak yazmamıştır. Bu kitabında serbest ticaretin mi? Yoksa korumacılığın mı? Daha faydalı olacağı meselesini tartışmıştır. Kitabın önsözünde iktisatçılığın memlekete faydalı olduğu, Alman Friedrich List ve onun Fransız takipçisi Pael Cauwes'in fikirlerinin ülke için faydalı olacağı vurgulamıştır. Çalışmanın ilk kısmı "Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye"de milli geliri arttırmanın en iyi yolu serbest ticaret mi? Korumacılık mı? Sorusunun cevabı aranmıştır. Yazar, bu kısımda ilk olarak serbest ticareti savunan iktisatçıların görüşlerini ortaya koymuştur. Bu ticareti savunanlar beş farklı argümanla görüşlerini ortaya koymuştur. İlk olarak, dünyada yaşayan milletlere ait bir ortak

pazarın varlığı, ikinci olarak himayeciliğin milletler arasında gerginliğe bir başka ifade ile savaflara neden olacağı, üçüncü olarak himayeciliğin girişimciliğin önünde engel olacağı dolayısıyla sermayenin belirli gruplar elinde toplanmış olacağı fikrini savunmuşlardır. Dördüncüsü sanayideki ilerlemenin yavaşlayacağını ve ücretlerin azalacağı düşüncesi anlatılmıştır. Son olarak himayeciliğin merkantilizmle denendiği, başarısız olduğu, servetteki artışın ancak tüketim yerine üretimdeki artışla olacağı gerçekleşeceği belirtilmiştir. Himayeciler ise, Smith ve takipçilerinin iktisadi insan modeline katılmamışlardır. Dünya ticaretinin patronun İngiltere olmasına rağmen dünyada her yıl savaşların çıktığı, fiyatların artacağı savının ise geçici olduğu, uygulanan vergi politikasının içerdeki üreticilerin sigortası olacağı görüşlerine yer vermiştir. Son olarak himayecilerin, klasik iktisatçıların dış ticarete denge görüşünü kabul ettiğini anlatmıştır. Bir sonraki kısımda Akyiğitzade, her iki görüşü karşılaştırmış ve kendi düşüncelerine yer vermiştir. Serbest ticareti savunanların sanayide tek bir alanda uzmanlaşma olmayacağı düşüncesini eleştirmiş, batının sanayileşme tarihi örnekleriyle düşüncesini desteklemiştir. Himayecilerin sermaye aktarımına karşı olmaları görüşüne rağmen kendisi, az gelişmiş ülkelere sermaye aktarımı olabileceğini savunmuştur. İhtiyaç fazlası üretimin ihraç edilebileceğini, rekabetin ise birbirine denk ülkeler arasında olacağı düşüncesini savunmuştur. Bir sonraki kısımda tarımın hâkim sektör olduğu ülkelerdeki sanayileşmenin zorluğunu anlatmıştır. Avrupa'nın amacının yeni pazarlar bulmak olduğu ancak, Avrupa sanayisinin himayeci politikalarla bu hale geldiğini anlatmıştır. Sonraki başlıkta ise, ithalattan alınan gümrük vergisinin içerdeki vergilerden düşük olmasının ithal mallarla rekabeti engellediği için ülke içerisindeki üreticileri yok edeceğini belirtmiştir. *"Himaye Usulü Cihandaki Taksim-i A'male Mugayir Değildir"* kısmında Akyiğitzade himayeciliğin, dünyadaki iş bölümüne engel olmadığını, ülkelerin kabiliyeti ve hammadde kaynağına göre belirli süre zarfında himayecilik yapılması gerektiğini anlatmıştır. Himayeciliğin ithalat önünde de engel olmadığını vurgulamıştır. *"Usul-i Himayenin Mebna-yı Fennisi"* kısmında üretim dairesi çerçevesinde himayeciliğin yapılması gerektiğini anlatmıştır. Güçlü bir iktisadi yapı için üç sektörün; ziraat, sanayi ve ticaretin senkronize olması gerektiğini ortaya koymuştur. Kitabın son kısmında *"bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler"* in temelini Fransa'da, fizyokratlar tarafından atıldığını anlatmıştır. Akabinde ise serbest ticaretin kısa dönemde mal fiyatlarını ucuzlattığını, ülke ekonomisinde refah getirdiğini ancak, uzun dönemde ise ülke ekonomisini iflasa götürdüğünü belirtmiştir. Yazar vatandaşların haklı olarak ucuz malı talep edeceğini, ancak devletlerin böyle bir lüksü olmadığını, geleceği düşünmesi

gerektiğini ifade etmiştir. Smith'in mutlak üstünlükler teorisi üzerinden Almanya'nın tekstil üretimi örneğini vererek teoriyi eleştirmiştir. İngiltere-İspanya sermaye örneğini vererek, ticareti silahsız savaşa benzetmiştir. Son olarak Akyığıtzade, F. List'in bir memleketin sadece fabrikalaşarak diğer memleketlere üstün olacağı görüşünü kabul etmediğini, bir memleketin hem ziraat hem sanayi hem de ticaret alanında senkronize olması gerektiğini ifade etmiştir.